

Dante, a békés lázító

Dante alkotásai keletkezésük idején nyelvükben is tükrözték a korabeli (XIII. század végi – XIV. század eleji) Európa több területén megfigyelhető kulturális trendeket. Egyes műveit a még uralkodó tradicionális elvárásoknak megfelelően latinul írta, írásai többségéhez azonban, például az első verseihez is a népnyelvet választotta. Ezzel az elhatározásával gyakorlatilag csatlakozott egy új kulturális irányzathoz, amelynek célkitűzései között szerepelt, hogy helyet szorítson a népnyelveknek azokban a műfajokban, ahol a latin – bár már megszűnt mindennapi kommunikációs eszköz lenni – még egyeduralgó volt. A költészetben a kezdeményezés első, írott formában is fennmaradt dokumentumai a XII. században, a délfrancia Provenceban, okszitán nyelven írt trubadúrversek. A mozgalom hamarosan a földrész más régióiban is teret nyert, a XIII. századtól kezdődően többek között az Ibériai-félszigeten galego-portugál és katalán nyelven, majd az Itáliai-félszigeten is. A népnyelvű versek születésének egyik közvetlen oka az élet természetes rendjéhez kapcsolódott – amint erre maga Dante is rámutatott a *La vita nuova* (*Az új élet*) címet viselő, 1283 és 1291 között keletkezett verses prózai írásában. A mű XXV. fejezetében először azt olvashatjuk, hogy „a hajdani költők Ámorrról nem köznyelven énekeltek; ellenben énekelte róla némely költő latinul”.¹ Ám a középkorban már csak kevesen ismerték jól ezt a nyelvet, a mindennapi életben célravezetőbb volt más utat választani, ezért Dante így folytatja: „Az elsőt, aki köznyelvű költőként kezdett verselni, az indította, hogy szavait hölgyével, akinek keserves volt latin versekkel bajlódnia, meg akarta értetni.”² Kiegészítésként azt is hozzátézi, hogy „a költészetnek ezt a módját eredetileg azért fedezték fel, hogy segítségével Ámorrról énekeljenek”.³

A középkori társadalmak életéhez szorosabban kötődő jogi, adminisztratív, vallási szövegtípusok terén a megje-

lött időszaknál már jóval korábban elkezdődött a támadás a latin nyelv hegemoniája ellen. A gyakrabban használt latin formulák esetében, kezdetben csak a szóbeli kommunikáció keretében, később (az újlatin nyelvterületen az emlékek tanúbizonyossága szerint a IX. századtól) az írott dokumentumokban is megkezdődött a népnyelv fokozatos bevonása, hiszen különösen a hivatalos diskurzushelyzetekben – peres ügyek irataiban, tanúvallomásokban, esküszövegekben – kulcsfontosságú volt mindkét részt vevő fél számára a szöveg tartalmának ismerete,⁴ és hasonlóan lényeges volt a prédikációk mondanivalójának megértése. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy csak a „tanultak” voltak képesek a latin formulák népnyelvre való átültetésére, emellett elsőként ők szembesültek azokkal a nehézségekkel is, amelyek abból adódtak, hogy a korábban egyedülként használt latin grafémakészlet sokszor elégtelen volt a latintól eltérő népnyelvek fonémáinak grafikai ábrázolására.⁵ Ma „középkori népnyelveknek” hívjuk a romanizált területeken kialakult nem latin, írott nyelveket, amelyek között az újlatin nyelvek elődei is megtalálhatók.⁶ Itáliában is meglehetősen sok önálló népnyelv létezett egymás mellett: ezek általában nagyobb hatalmi központokhoz kötődtek, és a nevüket is többnyire annak földrajzi nevére utalóan kapták – például a Velencei Köztársaság nyelve a „volgare veneziano” (velencei népnyelv) volt.

Az itáliai népnyelveket a közös eredet ellenére, a földrajzi távolságtól függően különböző mértékű nyelvi (hangtani, alaktani stb.) eltérések jellemezték; társadalmi szerepük alakulása kronológiai szempontok szerint is különbözhetett, intézményi tényerésük fokozatosan, régióként eltérő keretek között valósult meg, például Szardínia szigetén, egyedülálló módon, már a XI–XII. századtól népnyelven szerkesztették az adminisztrációs iratokat.⁷

¹ „... anticamente non erano dicitori d'amore in lingua volgare, anzi erano dicitori d'amore certi poete in lingua latina.” A műből vett idézetek a Franklin-Társulat kétnyelvű kiadásából származnak. ALIGHIERI, Dante: *Az új élet*. Ford. JÉKELY Zoltán, Bp., Franklin-Társulat, é. n. Itt jegyzem meg, hogy a fordító a műben a „volgare” kifejezést következetesen „köznyelv” magyar megfelelővel adja vissza; a tanulmányban az olasz kifejezésre a magyar „népnyelv” szót használom. Az idézett részeknek lábjegyzetben közölt olasz megfelelőit is ebből a kiadásból veszem.

² „E lo primo che cominciò a dire sì come poeta volgare, si mosse però che volle fare intendere le sue parole a donna, a la quale era malagevole d'intendere li versi latini.”

³ „... cotale modo di parlare fosse dal principio trovato per dire d'amore.”

⁴ ASOR ROSA, Alberto: *Storia della letteratura italiana*. Firenze, La Nuova Italia, 1995, 6–7.

⁵ BARTOLI LANGELE, Attilio: *La scrittura dell'Italiano*. Bologna, il Mulino, 2000, 17–30.

⁶ ANDREOSE, Alvise – RENZI, Lorenzo: *Volgari medievali*. *Enciclopedia dell'Italiano*, 2011

<https://www.treccani.it/enciclopedia/volgari-medievali>

⁷ RENZI, Lorenzo: *Nuova introduzione alla filologia romanza*. Bologna, il Mulino, 1994, 249–250.

A XIII. században több, főleg észak- és közép-itáliai hatalmi központban a jogi, normatív vagy hivatalos szövegekben egyre rendszeresebben alkalmazták a népnyelvet a latin mellett vagy annak kiváltására – elsőik között a Venecei Köztársaságban,⁸ de például Genovában hasonló gyakorlatra a XIV. század második feléig kellett várni.⁹ A mai olasz nyelvet adó firenzei népnyelv a XIV. századtól már számottevő hatást gyakorolt Itália egyes részein, hegemoniája ugyanakkor csak a XVI. századtól szilárdult meg: ekkor vette át az írott irodalmi szövegekben a latin és az egyéb népnyelvek helyét.

A népnyelvi költészet kibontakozásának kedvező környezet az Itáliai-félszigeten a XIII. század elejére alakult ki, különösen annak köszönhetően, hogy a dinamikus fejlődő, új társadalmi rétegekben, amelyeknek tagjai közül csak kevesen tudtak latinul, mind többen és már egyre aktívabb szerepet kívántak vállalni a kulturális életben, nemcsak fogyasztóként, de „termelőként” is. A kezdeti próbálkozások – a délfancia trubadúrok sémáihoz igazodva – még provanszál (okszitán) nyelven keletkeztek; az első, umbriai népnyelven írt költemény, Assisi Szent Ferenc *Naphimnusa* 1223–1224-ben született meg. A valódi fordulópontot és egyben a folytatás lehetőségét a szicíliai Palermóban 1230 és 1266 között, II. Frigyes, majd fia, Manfredi udvarában és támogatása mellett alkotó, általában a „Szicíliai iskola tagjainak” nevezett költők tevékenysége jelentette. Elsőként ugyanis ők választottak verseikhez az „idegen” népnyelv (a provanszál) helyett egy „hazait” (a szicíliait) – amelyet a későbbi korokban végül a Toscanában beszélt nyelvvel váltottak fel.

...korabeli humanisták többsége elutasította a költészet népnyelvi formáit.

A korabeli humanisták többsége elutasította a költészet népnyelvi formáit – Dante azonban nem értett egyet ezzel a nézettel, és a népnyelv felé fordult. Ez egyben azt is jelentette, hogy részlegesen háttérbe fordított a tradícióknak: békésen, de megfontoltan. Lázadásával nem azt

üzente, hogy a latint félre kell tenni, és ezentúl mindenki kizárólag népnyelven írjon. Nem kívánta a latin érdemeit kisebbiteni, ugyanakkor arra törekedett, hogy felhívja a figyelmet a népnyelvek értékeire, és rávegyen másokat is arra, hogy népnyelven fogalmazzák meg gondolataikat és érzéseiket. Ennek érdekében, valamint a népnyelv használatát szorgalmazó kezdeményezést még nem ismerő vagy azt elutasító „kívülállók” megnyerésének és a mozgalomhoz már csatlakozottak ösztönzésének céljából több elméleti írásában is a népnyelvi törekvés mellé állt. Más szavakkal: nemcsak lázadóként tekinthetünk rá, hanem lázítóként is. Ez utóbbi szerepkörben is szelíden, de céltudatosan és rendíthetetlenül támogatta a kezdeményezést – többek között ennek tudható be, hogy (irodalmi tevékenysége mellett) Itáliában az utókor az olasz nyelv „atyjának” nevezi.

Dante a latin és a népnyelvek érintkezésével, a népnyelvek általános jellemzőivel és használatukkal kapcsolatos nyelvfilozófiai gondolatait több, eltérő terjedelmű írásában is megfogalmazta; ezek közül a legismertebb a „tudós” közönség számára (1304 és 1307 között) összeállított, *De vulgari eloquentia* című, latin nyelven írt traktátusa. Ez az értekezés mindazonáltal – a választott nyelv folytán – csak kis létszámú olvasótáborral számolhatott, így nem ígérhetett látványos sikereket a kulturális megmozdulás céljainak elérésében. Emellett a költő a latinul nem tudók táborát sem akarta figyelmen kívül hagyni. Két, verses prózai munkában is megszólította őket, amelyekben a népnyelv mellett és annak használata érdekében is kifejtette érveit: a bevezetőben már említett *La vita nuova*-ban, valamint a *Convivio* (*Vendégség*) című írásában – utóbbi a latinul megfogalmazott értekezéssel párhuzamosan született. A lírikus kortársai vélhetően nem kerülhettek kapcsolatba mind a három írással. A *Convivio* is és a *De vulgari eloquentia* is befejezetlen formában maradt fenn; az elkészült részekből egyértelműen kitetszik, különösen a latin traktátus tekintetében, hogyan gondolkozott a szerző a népnyelvről.¹⁰ A félbemaradt műveknek a (korabeli publikálási szokások gyakorlatában megszokott) nyilvános felolvasására vagy a barátoknak levélben való elküldésére feltehetőleg nem került sor. A latin értekezés, amelyről több, korabeli írás is említést tett,¹¹ hosszú ideig visszhang nélkül maradt, és csak mintegy kétszáz év lappangás után,

⁸ BELTRAMI, Pietro: *Scritti in volgare nel Duecento e nel Trecento*. *Enciclopedia Treccani*, 2010

[https://www.treccani.it/enciclopedia/ducento-e-trecento-lingua-del_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ducento-e-trecento-lingua-del_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)

⁹ ANDREOSE–RENZI: *i. m.* (2011)

¹⁰ MAGGI, Nicola: *Introduzione a De vulgari eloquentia* = ALIGHIERI, Dante: *Tutte le opere*. Roma, Grandi Tascabili Economici Newton, 1993, 1017–1018.

¹¹ Giovanni BOCCACCIO a *Trattatello in laude di Dante* című Dante-életrajzának XXVI. fejezetében tudósít arról, hogy a költő halála előtt írt egy latin nyelvű prózai művet *De vulgari eloquentia* címen, amelynek témája a verselés, valamint az eredetileg négy könyvre tervezett műből csak kettő készült el.

1514-ben találta meg Gian Giorgio Trissino vicenzai író és grammatikus egy padovai kódexben, és fedezte fel „újra”.¹² A XVI. századi nyelvi viták során az értekezésnek az itáliai népnyelvekkel kapcsolatos részei domináns szerephez jutottak az olasz „*Questione della lingua*” („Nyelvi kérdés”) néven emlegetett kulturális mozgalom alakulásában, de ekkor már nem az eredeti (dantei) célkitűzéshez igazodva, hiszen a vita hangsúlya ekkor már nem a latin és a népnyelv közötti választás volt, mint a poeta idejében, hanem a népnyelvek közötti elsőség kérdésére esett.¹³

...a célközönség pontos kijelölése nehézségekbe ütközne.

Ha az említett három műben a latin és a népnyelv vonatkozásában megfogalmazott gondolatok célközönségét szeretnénk meghatározni, a *De vulgari eloquentia* és a *Convivio* többé-kevésbé egyértelmű válasza ad lehetőséget. A *La vita nuova* esetében a célközönség pontos kijelölése nehézségekbe ütközne, ugyanis a szerző ebben az írásában a téma kapcsán általánosabb megállapításokat tárt olvasói elé. Ennek ellenére már ebben az első hosszabb alkotásában, amely harmincegy, szerelmi témájú költeményt és az azokat egymáshoz fűző, kommentáló vagy magyarázó prózai részeket foglal magába, több helyen is körvonalazódik a költőnek a latinnal és a népnyelvvel kapcsolatos, a későbbi műveiben részletesebben kifejtett elgondolásainak számos eleme. A latin és a népnyelv összefüggéseit a költészet tükrében közelítette meg, gondolatairól főképpen a XXV. fejezetben olvashatunk. A tanulmány bevezető részében idézett passzus folytatásaként, itt többek között megállapítja, hogy „köznyelven *rímet* írni annyi, mint latinul *verset* írni, különböző mérték szerint”,¹⁴ azaz nincs különbség a népnyelven való rímelés és a latin nyelven való verselés között – ami egyben azt az értelmezést is megengedi, hogy a népnyelv nem alacsonyabb rendű a latinnál. Majd hozzáfűzi, hogy „ha valami retorikai kép

vagy színezés megengedhető a költőknek, megengedhető a rímelőknél is”,¹⁵ vagyis hogy a népnyelven alkotók is élhetnek ornamentumokkal: amelynek üzenete kiegészíti az előző megállapítást, más szavakkal, hogy – a latinhoz hasonlóan – a népnyelvben is vannak díszítőelemek. Emellett még azt is hozzáteszi, hogy rímelésbe fogni önmagában nem jelent minőséget, azt csak a kifinomult stílus biztosítja: „bizonyos bárdolatlanok költői hírnévre tettek szert, csak azért, mert elsősül költöttek *si*-nyelven”.¹⁶

A „könyvecskében”¹⁷ a latin és a népnyelv kevésbé direkt módon is farkasszemet néz egymással. Az első (prózai) részekben olvasható víziók szellemei – az „élet”, az „érzés”, a „természet” szelleme – latinul közlik mondandójukat a költővel, és a III. fejezetben Ámor is ezen a nyelven szól hozzá. A fordulópont akkor következik be, mikor a XII. fejezetben, egy másik álombeli látomásban Ámor újból megjelenik a költő előtt. Párbeszédük ugyanis kezdetben két nyelven zajlik: Ámor latinul mondott szavaira Dante népnyelven felel. A költő azonban egy bizonyos ponton túl már nem érti a szellem latinul megformált beszédét, és így szól hozzá: „Mit jelent, amit ilyen homályosan mondtál nekem, uram?”¹⁸ Ámor válaszában már népnyelven fogalmazza meg mondandóját, és beszélgetéseik során nem tér vissza többé a latinhoz. Azzal, hogy a költő értetlenkedésére válaszként népnyelven folytatja beszédét, közvetett formában megismétli a XXV. fejezetben nyíltan kimondott, már idézett gondolatot: a nyelv a megértés gátja is lehet. A XXX. fejezet végén a szerzőnek saját magára vonatkozó közléseit is olvashatjuk, amelyek a későbbi szorosabb (elméleti) elköteleződését vetítik előre. Kijelenti ugyanis, hogy tudatosan választotta a népnyelvet a latin helyett (jóllehet itt még nem indokolja ezt a döntését, azt majd csak a *Convivio*ban részletezi): „tervem eleitől fogva nem volt más, mint köznyelven írni”.¹⁹ Ugyanitt azt is közli az olvasóval: tisztában van azzal, hogy választásával nem maradt magára, hiszen például egy általa nagyra tartott költőtárs, Guido Cavalcanti támogatását is bírja: „Azonkívül tudom, ugyanígy képzelte az én első barátom is, akinek írom, azaz, hogy neki kizárólag köznyelven írjak.”²⁰

¹² BILLANOVICH, Giuseppe: *Prime ricerche dantesche*. Roma, Edizioni di „Storia e letteratura”, 1947, 13–14.

¹³ Az irodalmi nyelv rangjának elnyeréséért folyó vitában az egymással szemben álló irányzatok képviselői közül Trissino a dantei értekezésben felvázolt „ideális” nyelv gondolatát a XVI. századi nemesi udvarokban alkalmazott, de egyetlen városhoz sem köthető, irodalmi célú szelekció eredményeként kifinomult „udvari nyelv” („lingua cortigiana) propagálására használja fel.

¹⁴ „... ch'è dire per rima in volgare tanto è quanto dire per versi in latino, secondo alcuna proporzione.”

¹⁵ „onde, se alcuna figura o colore rettorico è conceduto a li poete, conceduto è a li rimatori.”

¹⁶ „... alquanti grossi ebbero fama di sapere dire, è che quasi fuoro li primi che dissero in lingua di *si*.” Dante a *si*-nyelv megnevezést (lingua di *si*) az itáliai népnyelvekre alkalmazza a nyelveknek az igenlő (helyeslést kifejező) szavaik alapján végzett felosztásakor, lásd *De vulgari eloquentia* (I. könyv, IX. fejezet).

¹⁷ Dante maga említi ebben a formában (olaszul: libello) a művet a XXV. fejezetben.

¹⁸ „Che è ciò, signore, che mi parli con tanta oscuritate?”

¹⁹ „Io intendimento mio non fue dal principio di scrivere altro che per volgare”

²⁰ „E simile intenzione so ch'ebbe questo mio primo amico a cui io ciò scrivo, cioè ch'io li scrivessi solamente volgare.”

A célközönség kérdésére visszatérve, a *Convivio*ban a tudás megszerzésének és birtoklásának vonatkozásában a szerző két táborát nevezte meg: egyfelől a „boldogokból” (beati) vagy „gazdagokból” (ricchi) állók csoportját, akik a latin ismerete révén, tanulás útján megszerzett tudásuknak köszönhetően jutottak ebbe az állapotba, másfelől a tudást (a latin ismeretének hiányában) nélkülözni kényszerülő „nyomorultak” (miseri) vagy „szegények” (poveri) körét. Más nézőpontból szemlélve, a szellemi alkotómunka terén, különösen az irodalmi tevékenységet figyelembe véve, a két csoport lényegében abban különbözött egymástól, hogy az előbbi tagjai a latinra épülő, tradicionális kultúrát követték, amely nem számolt a népnyelv irodalmi szerepvállalásával, míg az utóbbihoz az új korok képviselői tartoztak, akik szükségszerűen csak a népnyelvet választhatták. Ugyanakkor a „régiek” között, a népnyelv (kiváltképp irodalmi) használatának lehetőségét minden tekintetben elvetők körében fokozatosan nőtt azoknak a száma, akik – mint Dante is – feladták ezt a merev álláspontot, ennek eredményeként a korábbi két, szemben álló tábor, az „elutasítók” és a (szükségből) „hasznosítók” mellett kialakult egy új, a „megengedők” csoportja is.

A *De vulgari eloquentia* célközönségét első helyen az „elutasítók” táborához tartozók alkothatták, hiszen az ő véleményük megváltoztatására volt szükség; a „megengedők” – ha részükről ez még csak a népnyelvű szövegek befogadását jelentette is – a *Convivio*ban is ösztönzést kaphattak. A latin ugyanis, bár a XII–XIII. századra megszűnt a kommunikáció eszköze lenni, a népnyelvek ellenpólusaként szinte minden téren még hosszú ideig megőrizte jelenlétét. Még képes volt alkalmazkodni a kor tudományainak szükségleteihez, kifejezni a felmerülő újdonságok többségét, ezzel szemben egyre kevésbé vette át a dinamikus fejlődő népnyelvek gazdagodását, és ennek eredményeként az értelmiségiek egyre távolabb kerültek a tömegek problémáitól.²¹ Emellett azokon a területeken, ahol a népnyelvek térnyerése csak igen lassan vagy még egyáltalán nem valósult meg, a latin a népnyelvek mércéjévé vált.²² Az irodalomban ez utóbbi különösen a költészet számára jelentett megoldhatatlan problémát, ugyanis a latin kultúra folytatói kizárólag a századokon át irodalmi művekben csiszolódtak, írott szövegeken alapuló, kidolgozott szabályrendszert felmutatni képes latint tekintették a „jó” nyelvnek.²³ Ezzel a stabil, kimunkált írott nyelvvel szemben kellett harcba szállniuk a – kiala-

kulásuk után is még századokon keresztül – csak egyetlen (beszélt) formájukban élő, a használat során folyamatosan változó népnyelveknek. Dante több helyen is utalt erre a *Convivio* első értekezésében, például amikor a latin és a népnyelvek egymáshoz való viszonyáról szól: „a latin örök életű és romolhatatlan, a népnyelv nem állandó és romlandó” (I/V. 343–344).²⁴ A kulturális élet szereplőinek többségében fel sem merült tehát, hogy a beszélt nyelv is alkalmas lehetne irodalmi célokra.²⁵ Ezzel szemben állt az a tény, hogy a XIII. század elején a latin már egyre kevésbé bizonyult megfelelő mércének: csak kevesen értették, megmerevedett struktúrája egyre csökkenő mértékben tűnt alkalmasnak a változó élet újdonságainak követésére és kifejezésére.

...nem a tökéletes nyelv, hanem egy jól körülhatárolt elvárásrendszernek megfelelni képes nyelv.

A gyakorlatban tehát már megkezdődött a változás, de szükséges volt, hogy a folyamat elméleti téren is támogatást kapjon. Dante felismerte ezt a helyzetet, és két fronton szólította meg az érdekelteket: a latin nyelvű traktátusában és a *Convivio* egyes részeiben. A költő ez utóbbi írásában több helyen is egyértelműen állást foglalt a népnyelv költészeti alkalmazása mellett – lényegében megismételve a népnyelvi rímelés és a latin verselés kapcsán a *La vita nuova*-ban is megfogalmazott, korábban már idézett vélekedését –, mivel az nem alacsonyabb rendű a latinnál. Ezenkívül azt is megállapította, hogy a versek nyelve nem lehet azonos a mindennapi használat nyelvével, hiszen ez utóbbi „a szokást követi, a latin pedig a művészetet”.²⁶ Nyilvánvaló volt számára az is, hogy a latin és a népnyelv párharcában csak ez utóbbi győzhetett. „Ez lesz az új világosság, az új nap, amely felragyog ott, ahol a régi lenyugszik, és világolni fog mindazoknak, akik sötétségben és tudatlanságban vannak a megszokott nap miatt, amely nekik nem fénylik.”²⁷ Szükségesnek tűnt azonban erről azokat is meggyőzni, akik a latint továbbra is mérceként állították a népnyelv elé az irodalmi alkotások esetében. Dante ezért felállított egy másik, ezúttal népnyelvi mércét, amit a *De vulgari eloquentia* első könyvének utolsó fejezeteiben tárt az értekezés olvasói elé. Az „ellenmérce”

²¹ LE GOFF, Jacques: *Az értelmiség a középkorban*. Ford. KLANICZAY Gábor, Bp., Magvető, 1979, 164.

²² ASOR ROSA: *i. m.* (1995), 7.

²³ RENZI: *i. m.* (1994), 31.

²⁴ ALIGHIERI, Dante: *Vendégség*. Ford. SZABÓ Mihály = Dante

ALIGHIERI összes művei. Szerk. KARDOS Tibor, Bp., Magyar Helikon, 1965, 155–346.

²⁵ RENZI: *i. m.* (1994), 235–236.

²⁶ *Conv.* I/V., 383–384.

²⁷ *Conv.* I/XIII., 968–972.

bemutatásáig vezető út a „tudósok” számára szóló értekezésekben megszokott módon halad: távolabbról indulva, az emberi nyelv keletkezésének és általánosabb jellemzőinek felsorolása után a világ (korabeli) ismert nyelveit csoportosítja. Ezután rátér az újlatin nyelvekre, és azon belül leszűkíti a témát az Itáliai-félsziget ismertebb népnyelveire, közülük is tizenégyre, amelyek többségét közelebről is szemügyre veszi. A XI–XVI. fejezetben olvasható, látzólag körültekintő, de valójában nem túl következetes összehasonlító vizsgálat²⁸ a lényegi mondanivalónak csak az előkészítést szolgálja, ennek dacára több, fontos megállapítást is tartalmaz. Ezek közül említésre méltó például, hogy Itáliában már korábban is megvalósult a népnyelv irodalmi használata (első helyen említve a szicíliai költőket); a költészet nyelve egyértelműen eltér az általában használt (beszél) nyelvtől; az irodalmi használat lényeges szempontja, hogy a költő verseiben képes legyen eltávolodni a mindennapok során használt nyelvtől; nyelvi jellemzőik folytán a népnyelvek közül nem mindegyik alkalmas irodalmi szerep betöltésére. Ez utóbbi gondolat átvezet az értekezés kulcsfontosságú részéhez (XVII–XIX. fejezet), amelyben a költő a latin ellenében mérce gyanánt is felállítható „ideális” nyelv négy legfontosabb tulajdonságát – illusztris, kuriális, aulikus, kardinális – tárgyalja. Az „ideális” nyelv ennek megfelelően önmagában nemes és szép – azaz illusztris (illustre) –, mivel a művészet révén csiszolódik, de egyben kultúrát is közvetít, hiszen általa nemesedik a szöveg alkotója és befogadója is. Ez a nyelv alkalmas arra, hogy az igazságszolgáltatás és a törvényhozás nyelvi eszköze legyen, vagyis kuriális (curiale); vagy az ünnepi események fényét emelje, ezért aulikus (aulico); végül igazodási pontként állhat a többi népnyelv előtt, azaz kardinális (cardinale). Dante tehát –

ellentétben sokak vélekedésével, akik között például Umberto Eco-t is megtaláljuk²⁹ – nem a tökéletes nyelv, hanem egy jól körülhatárolható elvárásrendszernek megfelelni képes nyelv programját állította fel. Az „ideális” nyelv ugyanis alkalmazkodik az elvárásrendszer mindenkori változásaihoz – a tökéletes nyelvnek erre nincs szükségéje.

A program elkészült, de Dante még ennél is tovább ment: meghívta tanult íróársait az „ideális” nyelv közös formálására, mivel szükségesnek vélte, hogy ők is részt vegyenek ebben a munkában (ahogy az korábban a latin esetében is történt). A felkérés a *Convivio* elején olvasható: „Minthogy a könyörületesség a jótékonyosság anyja, azok, akik tudnak, mindig bőkezűen juttatnak gazdagságukból az igazán szegényeknek...”³⁰ A gondolat Pierre Abélard-t (1079–1142) idézi, aki felismerte a tudomány és a tanítás közötti kapcsolat szükségességét, és úgy vélte, hogy az ismereteket nem szabad kincsként felhalmozni, hanem másoknak is kell juttatni belőle.³¹ Az adakozásra szóló felhívás a másik tábornak is szólt – talán ezért szerepel ebben műben, és nem a *De vulgari eloquentiában* –, és azt ígérte latinul nem tudóknak, hogy nem maradnak magukra, számíthatnak a „gazdagok” segítségére.

E rövid áttekintés összegzéseként kimondható, hogy a három mű eltérő módon, eltérő közönségnek szólva tárgyalja a latint és a népnyelveket érintő, a XIV. század első felében Itáliában megoldásra váró kérdéseket, ugyanakkor ezek a művek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Csak együttes tanulmányozásuk révén tárulhat fel előttünk a költőnek az emberi nyelvről, ezen belül is az anyanyelvről kialakult eszmevilága, ahova betekintve a korábbinál egységesebb és egyben árnyaltabb képet nyerhetünk elgondolásairól.

²⁸ A következetlenség első helyen abban ragadható meg, hogy az összehasonlítás alapjául választott kritériumok eltérők az egyes nyelveknél, a legtöbb kifogás a hangzásbeli jellemzőkre, de azon belül különböző elemekre vonatkozik, például: „Ezek után az aquileiaiakat és az isztariaiakat rostáljuk meg, kik kegyetlen rossz kiejtéssel így bőfögnek: »Ces fastu?«” (I/XI, 535–536.); „hogyha a genovaiak feledékenységből elhagynák a z betűt, vagy teljesen meg kellene némulniuk, vagy új nyelvet kellene kitalálniuk. A z ugyanis beszédüknek legtekintélyesebb része, bár ezt a betűt csak igen nyersen lehet kiejteni”

(I/XIII, 642–646.); „Van azután még egy másik nyelvezet is, amely a kifejezések és a hangsúly dolgában annyira borostás és ízléstelen, hogy nyers érdessége miatt az asszonyt, aki ezt beszéli, nem csupán elrútítja, hanem kétséssé teszi, hogy nem férfi-e?” (I/XIV, 663–666.).

²⁹ ECO, Umberto: *A tökéletes nyelv keresése*. Ford. GÁL Judit, KELEMEN János, Bp., Atlantisz, 1998, 42–62.

³⁰ *Conv.* I/I, 39–42.

³¹ LE GOFF: *i. m.* (1979), 87–88.